

VAN "KLERIKALISME" NAAR "KATHOLIEKE ZUIL"
OF VAN "REGIME CLERICAL" NAAR "CVP-STAAT"
EEN BENADERING VAN HET VLAAMS GEORGANISEERD
KATHOLICISME IN DE NIEUWSTE TIJD

door

Jan ART

Werkleider Seminarie Nieuwste Geschiedenis — R.U.G.

1. VERZUILING : VERANDERDE PERCEPTIE OF VERANDERDE REALITEIT ?

Neologismen boezemen de historicus weinig vertrouwen in. Ze verwijzen volgens hem dikwijls meer naar een veranderde waarneming van het sociale gebeuren dan naar werkelijke verschuivingen in de maatschappij.

Dit geldt ook voor de term "katholieke zuil". Gaat het hem hier niet om een gekuiste versie van het aloude klerikalisme : "cet esprit de l'église catholique tendant à subordonner l'autorité temporelle à l'autorité ecclésiastique" zoals Littré het onomwonden uitdrukt ? Of om de "Régime clérical" van Barnich uit 1911 (1) ?

Bij nader toezien blijkt dat er inderdaad gelijkenissen zijn, maar dat er verschuivingen hebben plaatsgevonden binnen het georganiseerde katholicisme in Vlaanderen die het gebruik van een nieuwe term — "katholieke zuil" als men wil —, verantwoorden.

Laten we vooraf de specialisten aan het woord. René Remond omschrijft klerikalisme als de verleiding of de poging van de geestelijken om krachtens hun functie enige invloed op de burgerlijke samenleving uit te oefenen. Soms worden om dat doel te bereiken geestelijke wapens aangewend, zoals het weigeren van sacramenten; in andere gevallen roept men de steun in van de wereldlijke arm om de bevolking een bepaalde godsdienst bij te brengen. In beide gevallen, zo gaat Remond verder, betekent klerikalisme evenveel als een verwarring van sferen, waarbij de kerkgemeenschap ingrijpt op de burgerlijke en het politieke ondergeschikt wordt aan het religieuze (2).

Verzuiling nu, aldus Dobbelaere en Billiet, kan omschreven worden als "het organiseren van profaan geachte maatschappelijke functies op grond van kerkelijk, levensbeschouwelijk of ideologisch onderscheid" (3). Of, om De Clercq te citeren : "Zuilvervorming in de

(1) G. BARNICH, *Le régime clérical en Belgique. L'organisation du parti catholique. La législation et les oeuvres*, Bruxelles, 1911.

(2) R. REMOND, "Anticléricalisme", *Encyclopaedia universalis*, II, Paris, 1979, pp. 78-90.

(3) J. BILLIET en K. DOBBELAERE, *Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks katholicisme naar sociaal-kulturele kristenheid*, Leuven, 1976, pp. 60-61 (Davidsfonds-Horizonreeks, 33).

eigenlijke zin kan men het eerst noemen waar het religieuze bindingsprincipe buiten zijn strikte grenzen treedt, d.w.z. waar groepen en instellingen met niet-religieuze functies gevormd zijn op religieuze grondslag" (4).

De vergelijking van deze twee definities leert ons vooreerst dat de "confusion des ordres", de verwarring van sferen waarover Remond het heeft, niet langer het apanage is van de katholieke geestelijkheid. Ook bij andere levensbeschouwelijke of religieuze groepen kan zich het fenomeen voordoen waarbij "profaan geachte maatschappelijke functies georganiseerd worden op ideologische of levensbeschouwelijke grondslag" (5). Ten tweede verwijst het spreken

(4) B.J. DE CLERCQ, *Kritiek van de verzuiling*, Lier, Van In, 1968, p. 58 (Verhandelingen van de Kath. Vl. Hogeschooluitbreiding 505 — Campusreeks 5).

(5) Er is vandaag immers ook sprake van een socialistische en een liberale zuil. Maar men kan verder gaan en het "zuilbegrip" loskoppelen van zijn "ideologische of levensbeschouwelijke" connotatie (cfr. de bijdrage van J. Billiet) en die vervangen door de algemene "soortgebonden". De definitie van De Clercq ziet er na die ingreep als volgt uit: "Zuilvervorming in de eigenlijke zin kan men het eerst noemen waar het *soortgebonden* bindingsprincipe buiten zijn strikte grenzen treedt, d.w.z. waar groepen en instellingen met niet-*soortgebonden* functies gevormd zijn op *soortgebonden* grondslag." Er zou nog een beter woord moeten gevonden worden om de tegenstelling tussen gevoerde vlag en gedekte lading, die in iedere verzuilingsdefinitie doorklinkt, aan te duiden. De meer algemene term "soortgebonden" laat de historicus in elk geval toe om in de 19de eeuw naast het klerikalisme ook de opgroeiende broertjes medicalisme (geneesheren), legalisme (advokaten) en andere corporatistisch getinte professionalismen aan te wijzen, die alle hun min of meer totale politieke machtsstreven vanuit hun "soortgebonden", manifeste sociale functionaliteit legitimeren. Ze stelt hem ook in staat naast ideologische of levensbeschouwelijke grondslagen, ook racistische, etnische, taalgebonden scheidingslijnen in overweging te nemen, en benadrukt het feit dat wil er een "verwarring van sferen" kunnen waargenomen worden, er een besef van het bestaan van verschillende autonome logica's, specialismen moet aanwezig zijn: een typisch "modern" bewustzijn. Tenslotte worden langs deze weg interessante perspectieven geopend voor het onderzoek naar de sociale localisatie van de *kritiek op de "verwarring van sferen"*. In de klerikaal-antiklerikale tegenstelling ging het om een botsing tussen de religieuze en de andere competenties, en hun resp. ressort. Achterhoedegevechten kan men in dit verband nog gadeslaan in de — zeldzaam geworden — schermutselingen tussen "zusters" en "medisch personeel". Het strijdtoneel schijnt zich vandaag echter te hebben verlegd naar andere slagvelden en te verlopen volgens andere scheidingslijnen. Meestal zijn "nieuwe beroepsgroepen", recent ontstane specialismen die nog met klem hun eigen beroepsidentiteit moeten affirmeren bij het gewoel betrokken, bv. welzijnszorgers, vrijgestelden uit het socio-culturele vormingswerk. Bekijkt men het probleem door een politieke bril dan openen zich andere vergezichten: zie noot 6.

over een "katholieke zuil" — en niet over een "klerikale zuil" — naar de verlegging van het machtscentrum binnen het georganiseerde katholicisme van de geestelijkheid naar leken, volgens sommigen : naar de Christelijke Volkspartij (6). Een geschiedenis van de huidige katholieke zuil stricto sensu zou zich op de eerste plaats moeten bezighouden met die verschuiving binnen het georganiseerde katholicisme waarnaar het neologisme "katholieke zuil" uitdrukkelijk verwijst : naar de verlegging van de macht van de clerus naar een andere geleiding en naar de interne secularisatie die daarmee gepaard ging. Of nog anders geformuleerd, komt onze vraagstelling hierop neer : het woord katholieke zuil verwijst niet op de eerste plaats naar een geheel van organisaties die pas samen met het neologisme tot ontstaan

(6) J. BILLIET en K. DOBBELAERE, *op.cit.*, p. 72.

What's in a word ? De trits 'katholieke, liberale, socialistische' zuil roept bij de lezer geen weerstanden wakker. Maar welke complementaire uitdrukkingen moet men naast 'klerikalisme' gebruiken ? Indien er in België een Kommunistische partij met Franse of Italiaanse omvang zou bestaan zouden de analogieën vlug gevonden zijn (cfr. bv. F. ALBERONI, *L'attivista di partito. Una indagine sui militanti di base nel PCI e nella DC*, Bologna, 1967, of L.A. COSER, "The militant collective : jesuits and leninists", *Social Research*, XL, 1973, pp. 110-128, naast vele andere). Maar waar zit de 'kerngroep' in België ? Waarschijnlijk in de sfeer der 'vrijgestelden' of 'verbindingsagenten' — de mensen die de personele unie tussen schijnbaar autonome verenigingen bewerkstelligen. Mochten de rechtstreekse tegenspelers van de clerus kunnen gesitueerd worden dan zou het interessant zijn om na te gaan of zich bv. binnen de socialistische gemeenschappelijke actie gelijkaardige verschuivingen, 'declericalisaties' als men wil, hebben voorgedaan, bv. van de coöperatief naar de partij, of van de intellectueel naar de functionaris. Indien zich inderdaad een verschuiving naar de 'professionele politici' zou hebben plaatsgevonden, dan klinkt de affirmatie van De Clercq, dat men evenzeer van een 'verpolitiekt' dan van een 'verzuild' Vlaanderen kan spreken (*op.cit.*, p. 130), zeer aanvaardbaar. De voorgeschiedenis van de verschillende zuilen zou dan op de eerste plaats de geschiedenis zijn van het proces waardoor steeds meer sectoren van het maatschappelijke leven politiek geladen raken en volgens een politieke logica gaan functioneren. Een des te plausibelere invalshoek, daar de eeuw tijdens dewelke de zuilvorming inzette ook de eeuw is geweest waarin, door de uitbreiding van het kiesrecht, steeds meer mensen politieke inspraak hebben gekregen, en waarin de staatsmacht, de inzet van het politieke spel, zich met steeds meer sectoren is gaan inlaten. Cfr. in dit verband het inspirerende artikel van L. MOULIN, "The politicization of the administration in Belgium", *The Mandarins of Western Europe. The Political Role of Top Civil Servants* ed. by M. DOGAN, London, 1976, pp. 163-185.

zouden zijn gekomen : men mag zeggen dat het stramien van het huidige katholieke net tussen 1895 en 1900 reeds aanwezig was (7). Het laten varen van de term "klerikalisme" of van een van zijn afgeleiden — term waarmee tot voor kort het geheel der zogeheten "katholieke werken" werd aangeduid — ten voordele van de nieuwe term "katholieke zuil" verwijst op de eerste plaats naar een wijziging in de leiding van het georganiseerde katholicisme en het geseculariseerde karakter ervan, veel meer dan naar zijn structuur. Afgezien dan natuurlijk van het feit van de 'verwetenschappelijking' van het woordgebruik, die naar de opkomst van de specialistengroep der sociologen verwijst... Hoe is die wijziging in de leiding en in de geest er gekomen ?

Indien de sociologen ons leren hoe de katholieke zuil — het eindpunt van het proces dat we hier van naderbij willen volgen — eruit ziet, dan is het aan de historici de andere pool, het vertrekpunt van het proces, m.a.w. het klerikalisme nader te verklaren. Alvorens dus nader in te gaan op enkele aspecten van machtswisselings- en secularisatieproces binnen het georganiseerd katholicisme willen we in enkele bladzijden 'het klerikaal regime' van naderbij schetsen.

2. KLERIKALISME : EEN CORPORATIEVE REFLEX OP EEN DRIEVOUDIGE AFHANKELIJKHEID

2.a. Een drievoudige afhankelijkheid

Welke verrechtvaardigingen er ook van het klerikalisme mogen geformuleerd geworden zijn, van op afstand komt de hele beweging zeker ook over als de reflex van een corporatie met monopolistische traditie op een vrije-marktsituatie, als de concrete toepassing van de algemene regel dat iedere zich bedreigd gevoelde groep zich te weer

(7) Cfr. het weliswaar tendentieuze *op.cit.* van G. BARNICH, of, voor het bisdom Gent, J. ART, *Kerkelijke structuren en pastorale werking in het bisdom Gent tussen 1830 en 1914*, Heule, UGA, 1977 (Standen en Landen LXXI).

stelt, zijn macht wil heroveren of handhaven en ze wil veilig stellen door ze uit te breiden (8).

Dat wat er nog restte aan Vlaamse clerus na de Franse bezetting, zich bedreigd voelde, is misschien wat zwak uitgedrukt. Het corps was gehalveerd, verouderd en van al zijn vroegere privileges ontdaan. Het Concordaat had de aftakeling van het apparaat stopgezet maar meteen een nieuwe drievoudige afhankelijkheidssituatie wettelijk vastgelegd. Een drievoudige afhankelijkheidssituatie die zich voor-eerst uitte op het materiële vlak. Van de relatieve kerkelijke rijkdom en autarkie van het Ancien Régime was na de verkoop van de nationale goederen niet zoveel meer over. Napoleon had zich wel tot een vergoeding verplicht maar in 1830 nog kan bv. Van de Velde, de toenmalige bisschop van Gent, het niet nalaten om in zijn eerste brieven aan de nieuwe bewindhebbers steen en been te klagen over de geringheid van middelen waarmee de geestelijkheid het sinds die ongelukkige revolutie van 1789 moest rooien (9). Van de Velde bedoelde hiermee niet op de eerste plaats dat de persoonlijke rijkdom van de clerus moest toenemen, verre van daar : hij vond het bedroevend dat 'de Kerk' door haar armoede niet langer in staat was de verschillende instellingen en voorzieningen in leven te houden die ze eeuwenlang had beheerd en die vanuit zijn Constantijnse kerkopvatting essentieel waren. Die opvatting, die eigenlijk een a posteriori-legitimatie was van een historisch gegroeide situatie, zal een goed deel van het 19de-eeuwse klerikale optreden bepalen : de Kerk moet bij machte zijn in de behoeften van de gelovigen te voorzien en die 'besoins des fidèles' of 'de la religion' zullen altijd in hun meest uitgebreide zin opgevat worden.

Niet enkel het materieel kapitaal, maar ook wat Bourdieu het sociaal en symbolisch kapitaal van de clerus zou noemen kwam, zoniet verzwakt, dan toch zeer bedreigd uit de revolutionaire pe-

(8) Het vergelijken van de mechanismen werkzaam op de markt van de materiële goederen met die werkzaam op de markt van de 'symbolische goederen' is in de sociologie geïntroduceerd, in Frankrijk door P. Bourdieu, en in de VS door P. Berger. Cfr. P. BERGER, "A Market Model for the Analysis of Ecumenicity", *Social Research*, XXX, 1963, 1; IDEM, *Het hemels baldakijn. Bijdrage tot een theoretische godsdienstsociologie*, Bilthoven, Ambo, s.d., pp. 60 e.v., pp. 164 e.v. P. BOURDIEU, "Le marché des biens symboliques", *L'année sociologique*, XXII, 1971, pp. 49-125 en IDEM, "Genèse et structure du champ religieux", *Revue française de sociologie*, XII, 1971, pp. 295-334.

(9) J. ART, *op.cit.*, p. 133.

riode te voorschijn. Het principe van gewetensvrijheid en de daaraan gekoppelde al dan niet plotse deconfessionalisatie van de staat betekende evenveel als het toepassen van het vrije-marktprincipe zoals dat was afgekondigd voor de markt van de materiële goederen, op de markt van de symbolische goederen. Het bracht met zich mee dat het voortaan niet alleen aan iedereen vrij stond de levensbeschouwing aan te hangen die hij verkoos, zonder daarom in zijn burgerrechten te worden aangetast, het betekende ook dat het eenieder vrij stond zelf symbolische goederen te produceren. De traditionele producent van symbolisch en meer bepaald religieus goed in Vlaanderen was de R.K. clerus. Ze had op dit vlak een feitelijk en eeuwenoud monopolie. Eenmaal het principe van scheiding van Kerk en Staat en het daarbij aansluitende principe van godsdienstvrijheid erkend, zal ze voortaan rekening moeten houden met mogelijke concurrenten, in het kort : met de wet van vraag en aanbod.

Die wet impliceerde ook de derde afhankelijkheid, namelijk die t.o.v. de cliënt, de gelovige. Eenmaal de monopolies in het vlak van de produktie doorbroken is de consument niet langer meer verplicht de bevrediging die hem geboden wordt te nemen zoals ze is, omdat ze niet langer de enige beschikbare is. De negentiende eeuw ziet naast het kerkelijke aanbod verschillende al dan niet expliciet religieuze wisseloplossingen tot stand komen die het aanbod gaan diversifiëren. De cliënt wordt langzaam maar zeker koning en de producenten zullen in toenemende mate met zijn desiderata rekening moeten houden willen zij hun marktaandeel behouden.

Laten we die drie afhankelijkheden wat meer expliciteren aan de hand van de evolutie in Vlaanderen.

2.b. Implicaties van de materiële afhankelijkheid.

Dat het kerkinstituut gebouwen, scholen, ziekenhuizen e.d. nodig had om 'Kerk' te kunnen zijn was een stelling die tijdens de 19de eeuw nooit werkelijk in vraag werd gesteld. De discussie ging er alleen om te weten hoe dat apparaat kon herop- en verder uitgebouwd worden. Ideaaltypisch waren twee grote opties mogelijk : de geestelijkheid kon ofwel aansturen op een hernieuwde samenwerking met het wereldlijk gezag ofwel trachten volledig op zichzelf, los van staatssteun en dank zij de schenkingen van de gelovigen, de voor-

zieningen in het leven te roepen en te houden die ze noodzakelijk achtte. De eerste optie was bij het begin van de 19de eeuw de meest voor de hand liggende, de tweede zou slechts later en noodgedwongen onder ogen genomen worden. De eerste optie kon op verschillende manieren verwerkelijkt worden. De restauratie van de samenwerking met het wereldlijk gezag kon inhouden dat ook het wereldlijke gezag zelf zijn oude vorm — de monarchie van goddelijk recht — aannam. Ofwel moest de geestelijkheid zich bereid tonen de nieuwe bestuursvorm — het parlementaire regime gebaseerd op het principe van de volkssoevereiniteit — te aanvaarden. Er kan hier niet dieper ingegaan worden op de discussie die zich rond die twee polen op binnenkerkelijk vlak ontwikkelde. Over de tegenstelling tussen wat men 'ultramontanen' en 'liberaal-katholieken' pleegt te noemen is reeds heel wat geschreven (10). Er weze hier enkel aangestipt dat alle mogelijke oplossingen die zouden kunnen gevonden worden voor het probleem van de materiële restauratie van het kerkinstituut, minstens in eerste aanzet, een bepaalde vorm van afhankelijkheid t.o.v. de sponsor, de geldschietster insloten. Het kerkinstituut kon zich maar een bepaalde mate van onafhankelijkheid eigen maken door er voor te zorgen zich niet al te exclusief aan de ene of de andere oplossing te binden. Dat is dan ook in Vlaanderen gebeurd. Over de noodzakelijke samenwerking met het wereldlijk gezag was ook hier aanvankelijk geen discussie. De eigen geschiedenis van de autochtone Vlaamse lagere clerus en de ervaringen met het verlichte despotisme maakten het mogelijk dat in 1830 in België, voor de eerste keer op het Westeuropese vasteland, een vergelijk tot stand kwam tussen de geestelijkheid en een staatsregime op liberale grondslag. Sterckx zou zich beijveren om het argwanende Rome ervan te overtuigen dat het Belgische Unionisme slechts een toepassing was van het oude principe van samenwerking tussen troon en altaar, maar dan aangepast aan de typisch Belgische omstandigheden. Uiteindelijk zou de boom zich wel aan zijn vruchten laten kennen. Dat deed hij ook, dermate dat vanaf 1850 de neiging om meer op het werkelijke land dan op het wettelijke te steunen, steeds meer aanhangers binnen de Bel-

(10) Bv. K. VAN ISACKER, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde, 1863-1884*, Antwerpen, 1955; E. POULAT, *Catholicisme, démocratie et socialisme. Le mouvement catholique et Mgr Benigni de la naissance du socialisme à la victoire du fascisme*, Casterman, 1977 (Religion et sociétés); IDEM, *Eglise contre bourgeoisie. Introduction au devenir du catholicisme actuel*, Casterman, 1977 (Religion et sociétés).

gische leidende klerikale kringen zou gaan tellen. Met de schoolstrijd van 1880 werd echter duidelijk dat ook de terugkeer naar het Ancien Régime langs een grondwetsherziening en het daarmee, binnen de Belgische context, gepaard gaande stelsel van de volledige kerkelijke autarkie onmogelijk kon aangehouden worden : niet alleen werd de financiële belasting van de gelovigen te zwaar, de meest kapitaalkrachtigen onder hen gingen bovendien een te grote inspraak opeisen op het leerstellige vlak (11). Sprak men van de Hemptinne niet als van "le pape de Gand" ? De typisch 'Belgische' oplossing zou dan ook na 1884 uit de bus komen : die van de 'gesubsidieerde' vrijheid.

Dit compromis impliceerde zonet de principiële dan toch de feitelijke erkenning door de Kerk van de liberale beginselen zoals die zich in België geconcretiseerd hadden, of, kortweg, van de vrije-markt situatie.

2.c. Implicaties van de marktsituatie : de concurrenten

In 1846, met de oprichting van de liberale partij, en vooral in 1847 met de eerste liberale kiesoverwinning, werd het eenieder duidelijk dat de unionistische droom van het systeem van de feitelijke staatsgodsdienst definitief voorbij was.

De concrete implicaties van het vrijheidsprincipe op de markt van de symbolische goederen hadden zich voordien al in andere sectoren, vooral dan in het vlak van de pers en het onderwijs, laten gevoelen (12). De vrijzinnigheid had op dit gebied zoals de Kerk van de nieuwe marktvrijdom gebruik weten te maken. De stichting van de U.L.B. vormde de inzet van het doorbreken van het klerikale onderwijsmonopolie op alle niveaus. Er werden geneesheren, advocaten, dierenartsen, ekonomen — in een woord intellectuelen — gevormd

(11) Dit komt o.m. duidelijk tot uiting in de correspondentie van de toenmalige pauselijke agent — de nuntiatuur was tijdelijk opgeheven — te Brussel, Rinaldini. Cfr. J. ART, "Quelques réunions des évêques de Belgique vues à travers les archives de la nonciature de Bruxelles (1884-1900)". Te verschijnen in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, LI, 1981.

(12) H. GAUS, *Pers, Kerk en geschreven fictie. Groeiproblemen en conflicten in een democratiseringsproces (Gent 1836-1860)*, Brugge, De Tempel, 1975, pp. 85-158 (R.U.G., Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 158).

die zich, zoals Noam Chomsky het uitdrukt, "als de geseculariseerde priesters van de nieuwe levens- en wereldbeschouwing", over het land zouden verspreiden. Maar ook de Lovanienses vormden een bedreiging, zoniet voor de klerikale autoriteit, dan toch zeker voor de klerikale functionaliteit. De parochieherder die in de 18de eeuw nog de leider van de dorpsgemeenschap was, ziet in de 19de eeuw zijn competentie aangevreten door de onderwijzer, de notaris, de veearts, de geneesheer, de agronoom. Ze komen toe op de parochie met de spoorweg, "chemin de fer, chemin d'enfer", dezelfde spoorweg die de kranten aanbrengt en later de dorpingen zelf naar de stad zou voeren.

Tegenover die toenemende concurrentie reageert de geestelijkheid aanvankelijk louter negatief, veroordelend en op die wijze soms, zoals met de veroordeling van de vrijmetselarij, katalyserend, polariserend. Wanneer de concurrentie zich echter op het politieke vlak bewaarheidt in 1846, raakt een van de sluitstukken van het klerikale restauratieprogramma bedreigd en dient onmiddellijk, praktisch gereageerd te worden en wel in functie van de initiatieven van de concurrent. Het startsein voor de kiesbewapeningswedloop is van dan af definitief gegeven, met al wat het parcours aan toenemende tegenstelling, partijorganisatie, persinitiatief, verenigingsleven en druk inhoudt. En vermits '*ab electionibus omnia dependit*', eigenlijk : omdat het kerkapparaat in grote mate van staatssubsidies afhankelijk is, gaat het politieke leven in hoge mate het kerkelijke gaan ritmeren (13). Zelfs de colleges zullen rond 1870 als 'kweekscholen van katholieke kiezers' worden voorgesteld.

In de periode van het cijnskiesrecht staat m.a.w. de politiek in het centrum van de klerikale belangstelling omdat de geestelijkheid nu eenmaal het verwerven van een deel of van heel de macht als essentieel aanziet voor het kunnen volbrengen van haar opdracht en het handhaven van haar sociale belangrijkheid.

Als er ooit een 'confusion des ordres' gebeurde, dan was het wel toen. Politiek was religie geworden, ondanks alle verzet dat dit fenomeen buiten, en ook binnen de Kerk wakker riep. De clerus was

(13) J. ART, *Kerkelijke structuren...*, pp. 110-115 en de aldaar gesignaleerde bibliografie.

voortaan niet alleen de bedienaar van een godsdienst maar ook de militant van een partij geworden (14).

Ook nu weer : het hele verhaal van de groei van het politieke georganiseerde katholicisme in Vlaanderen kan hier onmogelijk uit de doeken worden gedaan. Herinneren we er alleen aan dat de breukpunten ervan samenvallen met de uitbreidingen van het kiesrecht : 1847 als datum van 'prise de conscience' en daaraan corresponderende organisatie van de kiezende, nog dunne bovenlaag via de Conferenties van de H. Vincentius a Paulo en later de Assemblées de Catholiques; 1870 als de stap naar de middengroepen met al wat die bevolkingslaag aan verenigingsleven en voorzieningen vroeg; 1894 ten slotte, wanneer zo goed als de hele mannelijke Belgische bevolking zijn machtsaandeel kreeg en kon delegeren en toen in alle scherpste de eis van de kiezende cliënt op het kerkelijk organisatieleven zou gaan doorwegen.

2.d. Implicaties van de marktsituatie : de cliënt

Vóór 1894 was het voor de clerus niet zo moeilijk in te spelen op de vraag van de consument.

Indien de macht gespreid was dan bleef ze toch in handen van een vrij homogene bevolkingsgroep, homogeen in die zin dat zij vooral belang had bij de handhaving van de voor haar gunstige bestaande orde. Van de clerus werd op de eerste plaats verwacht dat ze die waardeschaal, op de essentiële punten, zou legitimeren, en in feite gebeurde dat ook wel.

Men zou het zo kunnen voorstellen dat de klerikale erkenning van het Belgische godswettelijke regime, de legitimatie m.a.w. van de macht van de Belgische burgerij, de prijs was geweest die de Belgische Kerk voor de financiële staatssteun had moeten betalen. In 1880 was die koop zelfs door Rome bekrachtigd. In 1894 kwamen de kaarten heel anders te liggen.

De politieke macht, eigenlijk : het beheer van de staatsgelden, is niet langer het voorrecht van een vrij homogene groep cijnskiezers die er alleen belang bij hebben het systeem te laten functioneren zoals

(14) Bv. : J. ART, "Vaticaanse brieven en plaatselijke politiek, De nuntius en de Gentse partijstrijd rond 1890", *Liber Alumnorum Karel Van Isacker sj*, Antwerpen, 1980, pp. 401-432 (Bijdragen tot de Geschiedenis, LXIII, 1980, 1-4).

het al een tijdje doet, maar de uitbreiding van het kiesrecht brengt de politieke macht binnen het bereik van een groep die géén belang heeft bij het systeem zoals het bestaat. Ook die groep zal beroep doen op het kerkelijke gezag om haar bestrevingen te rechtvaardigen.

De onderhuids gegroeide belangentegenstelling breekt openlijk aan de dag (15). Hoe gaat de geestelijkheid het klaarspelen om de 'union sacrée' binnen de eigen gelederen te handhaven ?

Meer concreet : hoe zal ze erin slagen, na haar functionaliteit t.o.v. de conservatieven te hebben bewezen, nu ook nog haar onmisbaarheid voor de nieuwe groepen aan te tonen ? Tegelijk berusting en plotse vooruitgang vanuit eenzelfde ideologisch pakket verantwoord leek een onbegonnen zaak en gaf trouwens aanleiding tot pijnlijke confrontaties.

Bovendien liet de katholieke traditie, in tegenstelling tot bv. de protestantse, niet toe, dat de leerstellige inhoud sterk werd aangepast aan de specifieke behoeften van het gehoor. De clerus kon niet denken aan verschillende edities van het katholicisme, ook al bestonden die misschien wel in de praktijk, bij de gelovigen. De geestelijkheid zou haar legitimeringsfunctie daarom nog lange tijd enkel t.o.v. de burgerij of 'dominante klassen' kunnen vervullen, vooral wanneer langs die weg nog een deel van de liberale doctrinairers konden gerecupereerd worden (16). De functionaliteit t.o.v. kleine boeren en arbeiders moest op een ander niveau bewezen worden, op dat wat het meest dringende was en waarop de nieuwe tegenpartij, het socialisme, al had ingespeeld : op het materiële vlak.

Door dit te doen werden op het leerstellige vlak grotere toegevingen gedaan dan men op het eerste zicht zou vermoeden. Door zich voor de materiële lotsverbetering in te zetten beaamde de geestelijkheid stilzwijgend het nieuwe geloof volgens hetwelke de mens zelf, door in te grijpen op de instituties, dichterbij het paradijs kon geraken. Tegelijk echter vonden vele pastoors hierlangs een uitweg om

(15) Als vb. van de strijd tussen conservatieven en democraten om de 'evangelische' legitimatie cfr. M. MONTLUCARD, "Aux origines de la démocratie chrétienne", *Archives de sociologie des religions*, 1958, 6, pp. 47-89. Voor België : de discussie rond Daens en Pottier.

(16) Of moet men zeggen "mogen vervullen" ? Een deel van de lagere clerus voelde zich — door haar sociale origine ? — meer verwant met de militanten van de Vlaamse "flamingante vleugel" of van de "christen-democratische opvoerkraaiers" dan met de conservatieve partijbonzen. Over de intern-klerikale tegenstellingen en over de "secularisatie" van de Vlaamse Beweging zou een boeiend verhaal te schrijven zijn.

aan hun groeiend isolement en marginalisatie te ontkomen (17).

In een eerste fase betekende dit dat door één rondschrijven van de bisschoppen alle pastoors en later ook vele religieuzen als het ware in een handomdraai tot sociale werkers werden omgetoverd. Jarenlang zouden ziekteverzekeringen, pensioenkassen, spaar- en kredietinstellingen, verenigingsleven van alle slag vanuit de pastorij geleid, georganiseerd, levendig gehouden worden. En gezien de nood van de situatie, vermits nog steeds alles van de verkiezingen afhing, werden al die 'oeuvres sociales' meteen ook 'des oeuvres religieuses'.

Op termijn betekende dit echter slechts een uitstel van de moeilijkheden. De aanwezigheid van de geestelijkheid in de verschillende, sterk uiteenlopende belangenverenigingen, niet alleen als aalmoezenier, maar als organisator, als verantwoordelijke, gaf aanleiding tot sterke, intern-klerikale conflicten, van zodra bv. de proost van de werkgeversvereniging die van de werknemers ontmoette. Dit nieuwe probleem kon op twee manieren opgelost worden : ofwel identificeerde de proost zich meer en meer als specialist in de belangenbehartiging van een bepaalde groep, en raakte zijn priesterlijk

(17) Over het groeiende identiteitsverlies, vooral bij de pastoors van de stadsparochies, cfr. J. ART, *Herders en parochianen. Kerkelijkheidsgegevens betreffende het bisdom Gent 1830-1914*, Gent, 1979, p. 66, noot 79 (Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XIV). Over de vrees van de jezuiteten om aan invloed te verliezen indien ze zich omwille van hun colleges niet met de sociale werken zouden mogen inlaten, cfr. J. ART, *Kerkelijke structuren...*, p. 338.

Men mag bij het peilen naar het gedrag van de klerikale beroepsgroep nooit de sociaal-psychologische factor van het celibaat en het relatieve affectieve isolement van de seculiere priester uit het oog verliezen. De afwezigheid van een huwelijkspartner, de 'significante andere' bij uitstek, schept een leemte die kan gecompenseerd worden door een intense relatie met een persoonlijke god, maar ook kan opgevuld worden door een intensifiëren van de beroepsactiviteit — in casu 'apostolaatsijver'. De geestelijke richtlijnen aan de seculiere clerus laten op dit punt tijdens de 19de eeuw een interessante verschuiving zien : daar waar in de eerste helft van de eeuw vooral de eerste weg wordt aangeprezen (gebed, geestelijke lezing, vroomheid...) gaat zich naar het einde van de eeuw toe het accent verleggen naar de ziele-ijver, de actie. Staan we hier voor een 'zeer stil' secularisatiefenomeen ? Feit is dat de seculiere priester meer dan andere beroepsgroepen voor zijn sociale identiteitsaffirmatie naarmate het godsbeeld minder significant wordt, afhankelijk is van zijn 'cliënten' en dat deze factor kan hebben meegeleefd binnen de grote apostolische inspanningen die vanaf 1894 werden geleverd.

karakter in toenemende mate op de achtergrond, ofwel moest de belangenbehartiging aan lekespecialisten overgelaten worden terwijl de proost zich zou bezighouden met de geestelijke begeleiding van de leden. In beide gevallen mondde men uit in een marginalisering van het religieuze, hetzij doordat de proost meer en meer op de achtergrond van het werkelijke gebeuren van de vereniging kwam te staan, hetzij doordat de proost in mindere en mindere mate proost kon zijn, opgeslorpt als hij was door zijn 'andere' beroepsactiviteiten. De nieuwe situatie waarbij de clericus ofwel de bedienaar van een gepri-vatiseerde godsdienst was geworden, ofwel een vakspecialist die zich tot voor relatief korte tijd enkel nog door zijn kleiding van andere specialisten onderscheidde, dit nieuwe 'beroepsbeeld' heeft ons inziens meegespeeld in het dalend aantal roepingen en zo de 'deklerikalisatie' nog eens in de hand gewerkt.

Tot zover dit relaas van het klerikale avontuur of de voorgeschiedenis van de katholieke zuil. Het geheel vormt eigenlijk een paradoxale, bijna tragische geschiedenis.

Enerzijds wordt een heel net van voorzieningen uitgebouwd om een dam op te werpen tegen de om zich heen grijpende secularisatie, en anderzijds blijkt, na verloop van tijd, dat de vijand op een of andere manier toch binnen de muren is geslopen en ook het katholieke kasteel onttoverd is geraakt. Hoe is dit kunnen gebeuren ?

Verre van deze vraag volledig te beantwoorden, zouden we tot slot op enkele fenomenen willen wijzen die een aanzet tot oplossing van die vraagstelling kunnen bevatten, meer bepaald door even stil te staan bij het machtswisselingsproces binnen wat vandaag de katholieke zuil heet, en door te wijzen op enkele stille secularisatiefenomenen, waarmee dit proces gepaard ging.

3.a. Wat de eerste vraag betreft — de verlegging van de macht van geestelijkheid naar leken — zijn hoger reeds enkele aanduidingen gegeven.

De massale deklerikalisatie van de katholieke zuilstructuren is echter van zeer recente datum en houdt nauw verband met het verminderde aantal roepingen. Vóór 1914 is het veel meer voor de hand liggend de symptomen van toenemende klerikalisatie aan te wijzen dan wel het tegendeel. Eén uitzondering misschien : het politieke veld. De clerus had daar overigens nooit een monopoliesituatie bekleed en zag zich van in den beginne van het parlementair systeem

op lekenbondgenoten aangewezen. Binnen het beginnende kiesstelsel echter zal het klerikaal gezag bij de bevolking lange tijd voor de katholieke gekozenen onvervangbaar blijven. Men zou kunnen zeggen dat binnen de 'standen' die zich in de katholieke partij van vóór 1894 profileerden, de clerus zowat de basis vertegenwoordigde en vanuit haar autoriteit bij een groot deel van de niet-kiesgerechtigde bevolking, van het 'werkelijk land', en omwille van haar onvervangbare militantendienst uiteindelijk de meest doorslaggevende stem binnen het katholieke kapittel uitbracht. De carrières van de 'bons représentants' werden lange tijd op de bisschoppelijke paleizen gemaakt of gekraakt.

De systematische benoeming door Pius IX van 'intransigente' bisschoppen na 1848 zal hierin een eerste wijziging brengen. De 'ultramontaanse' bisschoppen neigen meer en meer naar een afwijzing van het politieke spel zoals het in België gespeeld wordt : de droom van de totale restauratie wordt weer levendig; de rechterzijde, de katholieke parlementairen worden meer en meer als opportunisten, halve liberalen, in een woord : als mensen die zich met bedenkelijke activiteiten inlaten, voorgesteld. Het episcopaat trekt zich meer en meer uit het officiële politieke leven terug en houdt zich op de achtergrond, een tendens die mede door haar interne verdeeldheid van dat ogenblik kan verklaard worden (18). Een van de gevolgen van die evolutie was dat de rechterzijde meer en meer aan haar lot overgelaten werd, eigenlijk : aan zelfstandigheid won.

(18) De houding van een bisschop als Bracq kan hier misschien als een extreem voorbeeld aangehaald worden. Bracq weigerde zijn pastoors tot actieve deelname aan de kiesactiviteiten aan te zetten. Hij verzette zich ertegen dat de Xaverianen andere dan louter religieuze groeperingen zouden worden door de inrichting van mutualiteiten en fanfares in de schoot ervan te verbieden. Hij wees erop dat de Conferenties van de H. Vincentius à Paulo op de eerste plaats verenigingen waren tot religieuze vervolmaking van de betrokkenen, en het materieel caritatieve aspect uiteindelijk bijkomstig was. In hoeverre het bisschoppelijke apolitisme uit die periode kan gezien worden als een contestatie van het beginnende monopolie der beroepspolitici zou door verder onderzoek moeten uitgemakt worden. Het zou in dit verband ook belangwekkend kunnen zijn na te gaan in hoeverre de ultramontaanse traditie van de Belgische Kerk heeft bijgedragen tot de typisch Vlaamse aversie voor het politieke bedrijf. Vaststaand is in elk geval dat de ultramontaanse clerus niet de enige beroepsgroep was die zich tegen de 'verpolitieking' van haar produkt verzette; er zouden interessante analogieën kunnen aangewezen worden bij de kunstenaars die met de *l'art-pour l'art* beweging (kunst moet aan intern-artistieke en niet aan commerciële of politieke criteria gemeten worden) hun autonomie trachten te bewaarheden.

In 1879-80 mondde de hele affaire uit in een openlijke breuk tussen bisschoppen en katholieke rechterzijde en diende het Vaticaan tussen te komen. De nieuwe paus veroordeelde het intransigente anti-parlementarisme en drukte erop dat de Belgische Kerk enkel nog via een sterke parlementaire vertegenwoordiging kon hopen haar positie binnen de samenleving te handhaven. Meteen startte een nieuwe pauselijke benoemingspolitiek en werden voortaan nog enkel bisschoppen aangesteld die veel meer door hun pastorale dan door hun politieke of combattieve kwaliteiten opvielen. Het politico-religieuze beleid van België kwam van dan af meer en meer in handen van de nuntius en de H. Stoel, terwijl de bisschoppen een tweederangsrol toebedeeld kregen.

Ook deze verschuiving werkte een autonomisering, althans t.o.v. de lokale kerkelijke hiërarchie, van de katholieke politici in de hand. Na 1894 krijgt het politieke ambt overigens in toenemende mate een professioneel karakter. De groeiende complexiteit van het wetgevend bedrijf was hier niet vreemd aan en had de bisschoppen reeds in 1882 gedwongen, in de schoot van de bisschoppenconferentie, een speciale commissie van leken-wijzen aan te stellen voor de afhandeling van 'gemengde' kwesties (19). Misschien dat de veranderde situatie van na 1884 het best kan geïllustreerd worden aan de hand van de figuren die de toenmalige katholieke politiek belichaamden : na Dechamps, de broer van de aartsbisschop, wordt Beernaert, een Brusselse 'onafhankelijke' premier van het katholieke kabinet. De wacht lijkt van dan af definitief afgelost.

De massalisering van het politieke leven na 1894 speelde hierbij zeker ook een rol. Indien Léger, de katholieke partijsecretaris van Gent, het in de periode van het cijnskiesrecht nog had klaargespeeld om bij hem thuis, met de hulp van enkele vrijwilligers, de 'kiezerslijsten bij te houden' zoals dat heette, dan wordt het hele secretariaat na de invoering van het Algemeen Meervoudig Stemrecht naar het partijlokaal verhuisd en komen er voortaan voltijdse vrijgestelden bij te pas. De hele bedoening kan als het symbool van de autonomisering van het politieke veld beschouwd worden. Dat rond dezelfde tijd ook een 'Sociale school' tot stand komt en de staatswetenschappen binnen het universitair curriculum aan belang gaan winnen wijst in de-

(19) A. SIMON, *Réunions des évêques de Belgique 1868-1883. Procès-verbaux*, Louvain-Paris, 1961, p. 139 (Centre interuniversitaire d'histoire contemporaine, cahier 17).

zelfde richting van toenemend professionalisme in politici en van het toenemend belang van het 'schoolkapitaal' ten koste van financieel kapitaal binnen de uitbouw van een politieke carrière — maar dat is een ander verhaal. In feite gaat het hier om een symptoom van een dieperliggend en ingrijpend proces waarbij verantwoording en bepaling van de maatschappelijke orde — vroeger het kwasi monopolie van de clerus — in handen van een nieuwe geleding, die der beroeps-politici, terecht komt. Van dit standpunt uit gezien zijn er inderdaad parallelen te trekken tussen het vroegere antiklerikalisme als leken-contestatie van het monopolie van de clerici, en een huidige apolitieke kritiek van de verzuiling als contestatie van het monopolie van de beroeps-politici.

3.b. Wat de interne secularisatie van het georganiseerd katholicisme betreft, zouden we vooral één aspect willen benadrukken, namelijk dat deze geen verband houdt met de dekloralisatie van de katholieke werken.

Indien we de huidige geseculariseerde toestand van de samenleving omschrijven als een situatie waarbinnen de christelijke 'werkelijkheidsdefinitie' — en eigenlijk iedere zich als absoluut voorstellende werkelijkheidsdefinitie — gedeobjectiveerd is, waarbinnen vooral het verval van ieder objectief 'oriëntatie- en interpretatieschema' opvalt waardoor de mens op zijn subjectiviteit wordt teruggeworpen', dan kan de katholieke zuilvorming zoals die zich in de vorige eeuw heeft ingezet beschreven worden als een poging om het toenemende geloofwaardigheidsverlies van de christelijke werkelijkheidsdefinitie ongedaan te maken en tegen te gaan door de vestiging van een sociaal-cultureel isolement en de handhaving van een christelijke subcultuur (20). Het merkwaardige daarbij is dat de paradox in dat verband geconstateerd door de sociologen, namelijk dat die subcultuur op haar beurt seculariserend is gaan werken, ook gesignaleerd wordt door diegenen die zich meer met de evolutie dan de ideeën bezighouden. "De christelijke werkelijkheidsdefinitie", zo schrijft Nijk, "heeft zichzelf ondergraven, of, zo men wil : heeft zichzelf opgeblazen, terwijl en doordat zij zichzelf trachtte te bevestigen" (21).

(20) A.J. NIJK, *Secularisatie. Over het gebruik van een woord*, Rotterdam, Lemniscaat, 1968, pp. 331-3.

(21) *Ibidem*, p. 327.

Eigenlijk raken we langs deze weg een heel oud thema uit de godsdienstsociologie aan, dat van de rationaliserende, seculariserende kracht die aan de joods-christelijke traditie inherent zou zijn. Verre van ons om ons op die ijle hoogten te gaan bewegen. We zouden ons willen beperken tot de vaststelling dat binnen de geschiedenis van het Vlaamse georganiseerde katholicisme men inderdaad kan constateren dat eenmaal de strijd aangeboden, de clerus de regels van het spel, de escalatie van de bewapeningswedloop, het wederzijdse opbod niet meer kan ontlopen. Door de hele maatschappij te willen opslokken brengt de kerk onafwendbaar de secularisatiekiemen die in die maatschappij aanwezig zijn in haar eigen organisme, waar ze zich verder ontwikkelen en tot ontplooiing komen. De 'stille secularisatiefenomenen' zoals die zich binnen het 19de-eeuwse katholicisme ontwikkelden zijn veelal het gevolg van de concurrentiële positie waarin de geestelijkheid zich na het einde van het Ancien Régime geplaatst zag en die ze geaccepteerd had. Die positie impliceerde bv. dat de pastorale bezigheid moest gerationaliseerd worden, dat men ging streven naar 'resultaten'. Resultaten die moesten kunnen gemeten worden, becijferd (22) : er werd een soort van religieuze 'eenheden' uitgedacht aan de hand waarvan de religiositeit kon gekwantificeerd worden. Men telt alles (23). De jaarverslagen over de 'opera apostolica' van de religieuze krijgen meer en meer het uitzicht van de jaarbilans der naamloze vennootschappen (24). Deze aanpak heeft uiteraard zijn weerslag op de spelers van het spel : op de pastoor, die 'zelosus' moet zijn, resultaten moet boeken; op de gelovigen die hun hemel moeten 'verdienen'. Misschien dat het indraaien van de kerkstructuren in de moderne Westerse, eigenlijk kapitalistische logica vanaf 1800 het best kan geïllustreerd worden aan de hand van de geschiedenissen van de vele actieve congregaties van mannelijke en vrouwelijke religieuzen die hier te lande in de eerste helft van de 19de eeuw werden gesticht. Men vindt er op microvlak alle fazen van de kerkelijke ontwikkeling in haar geheel terug : het romantische enthousiasme van de stichtersgeneratie, de expansiezucht van de 2de overste-bouwpromotor, de latere routinisering en vervreemding van de oorspronkelijke doelstelling en het uiteindelijk doorverhuren van

(22) P. BERGER, *Het hemels baldakijn...*, pp. 155 e.v.

(23) J. ART, *Herders en parochianen...*, pp. 35-37, p. 64.

(24) Bv. : *Litterae annuae provinciae belgicae Societatis Jesu*, Brussel, 1832-1914, "Tabella Statistica".

de leegstaande gebouwen aan nieuwe 'profane' bewoners. Vele van die fenomenen gingen niet ongemerkt aan toenmalige 'ultramontaanse' observatoren voorbij, en hun kritieken vervoegen op sommige plaatsen verrassend genoeg die van de doctrinaire anti-klerikalen. Er scheen echter maar één alternatief mogelijk : dat van de totale afzondering...

3. BESLUIT

De katholieke zuil — met al wat die term aan secularisatie en de-klerikalisatie veronderstelt — zoals ze vandaag aan ons verschijnt, is het resultaat van een reeks ontwikkelingen waarvan de oorsprong voor een goed deel moet gezocht worden in de reactie van een traditioneel instituut op een moderne situatie, of meer concreet : van de geestelijkheid op de vrije markt van de symbolische goederen. Door de macht van de Kerk, en dus van de eigen corporatie — die ambivalentie is onvermijdelijk bij ieder instituut dat er vrijgesteld is op na-houdt — als *conditio sine qua non* voor een kunnen volbrengen van de specifieke opdracht te blijven beschouwen, door m.a.w. op de uitdaging van de liberale wereld zichzelf te bewaarheden in te gaan, onderwerpt de geestelijkheid zich ook aan de mechanismen van een markteconomie, aan de wet van vraag en aanbod. De organisaties die ter beveiliging van de kerkelijke belangen worden ingericht blijken al gauw een "Eigengesetzlichkeit", een eigen wetmatigheid te bezitten waardoor ze zich als alle andere 'profane' organisaties gaan ontwikkelen. Er blijkt dat de organisaties niet beantwoorden aan de wensen van hun stichters, maar evolueren volgens de logica van het terrein waarmee ze zich concreet inlaten. Die ontwikkeling ontsnapte niet aan de tijdgenoten en manifesteerde zich waarschijnlijk vooreerst in het politieke veld.

Later, vooral o.i.v. de toenemende specialisatie en professionalisering, werd de geestelijkheid steeds scherper voor het dilemma gesteld ofwel mee met de instellingen die ze in het leven geroepen had te seculariseren, ofwel zich tevreden te stellen met de bediening van een godsdienst die sociologisch gezien meer en meer gemarginaliseerd raakte.

De historische benadering van het zuilvormingsproces heeft dit voordeel dat ze de aandacht op het niet-unieke van de geschiedenis van het georganiseerde katholicisme trekt. Vele 'klerikale' reflexen kunnen ook bij andere beroepsgroepen aangewezen worden en verwijzen hierdoor naar een ruimer, het religieuze overstijgend spanningsveld.

FROM CLERICALISM TO CATHOLIC PILLAR

by

Jan ART

SUMMARY

In the 19th century organized catholicism was termed clericalism; nowadays it is called 'catholic pillar'. This altered phraseology may be explained by the shifting in the management of organized catholicism (from clergymen to laymen) and by the secularization by which that shifting-process was attended. How did this process get started? An attempt is made at pointing out that the present situation is partly the consequence of the corporative defence-reflex of the 19th-century clergy to a free-market situation.

That situation landed the clergy in a triple position of dependence: towards the sponsor, towards the competitors and towards the customers. Nineteenth-century organized catholicism may be viewed as the ecclesiastical response to those new data.

The shifting of power within organized catholicism from clergymen to laymen appears to have occurred first on the political plane. The author is of the opinion that the statement of P. Berger, according to which the internal secularization may be considered the consequence of an overall social rationalization-process from which the church — integrated as it was in public life — could hardly escape, is corroborated by Flemish history.

Jan ART

DU CLERICALISME AU "PILIER" CATHOLIQUE

par

Jan ART

RESUME

Au XIXe siècle, le catholicisme organisé reçut le nom de cléricanisme; de nos jours, il est appelé "pilier catholique". Ce changement de vocabulaire peut être expliqué par le glissement survenu dans la direction du catholicisme organisé (des ecclésiastiques aux laïques) et par la sécularisation qui accompagna cette évolution.

Comment ce processus a-t-il été déclenché ?

On tente de démontrer que la situation actuelle est en partie le résultat du réflexe corporatif du clergé du XIXe siècle, confronté à une situation de libre marché. Cette situation eut comme conséquence de placer le clergé dans une triple dépendance : par rapport au "sponsor", aux concurrents et aux clients. Le catholicisme organisé du XIXe siècle peut être compris et analysé comme la réponse de l'Eglise à ces nouvelles données.

Le déplacement du pouvoir (que l'on observe au sein du catholicisme organisé) du clergé vers les laïques semble s'être d'abord opéré dans le domaine politique. L'auteur considère que l'idée, exprimée par P. Berger, selon laquelle la sécularisation interne peut être interprétée comme le résultat d'un processus général de rationalisation sociale — processus auquel l'Eglise, enracinée dans la vie publique, ne pouvait échapper — est confirmée par l'histoire flamande.

Jan Art, Blandijnberg 2, 9000 Gent